

Odnos književnoga i neknjiževnoga jezika u raspravi između Radoslava Katičića i Zdenka Škreba

Pintarić, Tomislav

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:833361>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Tomislav Pintarić

**Odnos književnoga i neknjiževnoga jezika u raspravi između Radoslava
Katičića i Zdenka Škreba**

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Tomislav Pintarić

Matični broj: 6019832100090588159

**Odnos književnoga i neknjiževnoga jezika u raspravi između Radoslava
Katičića i Zdenka Škreba**

(DIPLOMSKI RAD)

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: izv. prof. dr. sc. Aleksandar Mijatović

Rijeka, rujan 2017.

IZJAVA

kojom izjavljujem da sam diplomski rad s naslovom **Odnos književnoga i neknjiževnoga jezika u raspravi između Radoslava Katičića i Zdenka Škreba** izradio samostalno u suradnji s mentorom izv. prof. dr. sc. Aleksandrom Mijatovićem. U radu sam primijenio metodologiju znanstvenoistraživačkog rada i koristio literaturu koja je navedena na kraju diplomskog rada. Izjavljujem da niti jedan dio ovoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da je prepisan iz kojeg necitiranog rada, te da koji dio rada krši bilo čija autorska prava.

Tomislav Pintarić

SADRŽAJ

1. Uvod	5
2. Metodologija istraživanja	6
3. Filologija i književna znanost.....	7
4. Strukturalizam	8
5. Ruski formalizam	10
6. Određenje značenja <i>književni jezik</i>	11
7. Rasprava o odnosu književnoga i neknjiževnoga jezika između Katičića i Škreba	12
8. Radoslav Katičić – lingvističkim očima o književnosti	14
8.1. Status književnoga jezika	15
8.2. Stil književnoga jezika	16
8.3. Obavijesne mogućnosti književnoga jezika	18
8.4. Lingvistička stilistika Charlesa Ballyja	19
8.5. Michael Riffaterre i teorija stilema.....	20
8.6. Književna i neknjiževna vijest prema Katičiću	22
8.7. Jedinice sadržaja – svijet književnoga djela	23
9. Škreb – studij književnosti	25
9.1. Predmet studija književnosti.....	25
9.2. U obrani književnoga jezika.....	26
9.3. Versifikacija kao jezični specifikum	29
9.4. Fikcionalnost i nefikcionalnost – granica književnih i neknjiževnih tekstova	29
9.5. Strukture vrste	30
9.6. Pjesnički jezik.....	33
10. Književno djelo kao znak	33
11. Razumijevanje rasprave.....	36
12. Zaključak.....	37
13. Sažetak.....	38
14. Literatura	39

1. Uvod

Ovaj se diplomski rad bavi raspravom o odnosu književnoga i neknjiževnoga jezika između Radoslava Katičića i Zdenka Škreba, dviju iznimnih ličnosti u polju filologije, u kojem prvi kao lingvist pristupa navedenom problemu motiviran lingvističkim strukturalizmom, dok drugi kao književni povjesničar i teoretičar zastupa terminologiju i metodološke principe znanosti o književnosti, također povezane sa strukturalizmom. Iako dva navedena pristupa književnoj pojavi, lingvistički i književnoznanstveni, nikako nisu u antonimijskom odnosu, naprotiv, nadopunjuju se i često samostalno ne mogu dokraja dati odgovore na svoja istraživanja, u određenim se temama došlo do terminoloških nesuglasica i mimoilaženja. Tome je tako zbog određenih terminoloških nesustavnosti između lingvistike i književnosti, naravno, uzeto prema dotadašnjem njihovom razvojnom stupnju u vremenskom presjeku kojemu ova rasprava pripada. Radi se o tekstovima *Književnost i jezik* i *Književni i neknjiževni tekstovi* Radoslava Katičića, najprije objavljenima u *Umjetnosti riječi* 1968. godine pa u *Uvodu u književnost* 1969. godine, te o tekstu *Književni i neknjiževni tekst* Zdenka Škreba iz njegove knjige *Studij književnosti* iz 1976. godine u kojoj spomenutim člankom Škreb odgovara na kritička promišljanja Katičićeva, što je ujedno i početak rasprave između dvojice filologa. Katičić razmišlja o književnom jeziku nastojeći identificirati elemente jezika koji mu osiguravaju predznak „književni“, no u tome ne uspijeva na način kako je sam sebi postavio ciljeve, te s obzirom na zaključak o jezičnoj postavi koja je neutralna neovisno o tome dolazi li u književnom tekstu ili ne, konstatira da razlike između književnih i neknjiževnih tekstova nema. Na takva, dotad radikalna razmišljanja, odgovor daje Škreb tek sedam godina kasnije, no njegov je odgovor rezolutan i njime učvršćuje predmet bavljenja književnošću - književni jezik. Škreb brani književni jezik ističući njegove posebnosti kao društvenoga znaka, a što je najvažnije, posebnost književnoga jezika u stihu – pjesničkoga jezika. Već 1977. godine u *Umjetnosti riječi* Katičić objavljuje članak *Književna umjetnina kao znak* u kojem odgovara na Škrebovu kritiku pojašnjavajući ono u čemu se njih dvojica oduvijek slažu, koja su pitanja možda pogrešno shvaćena, a na kojim se mjestima ne slaže sa Škrebom. Ovim se radom nastoje prikazati obje spomenute pozicije i istaći najsvjetlije točke svake od njih, ali, također i zauzeti stav prema temi.

2. Metodologija istraživanja

Interes za odnos jezika i književnosti javio se tijekom studija i pohađanja književnih kolegija, posebno kolegija *Suvremene književne teorije*. Književne teorije jeziku različito pristupaju, ali za većinu je njih jezik književnoga djela ostao središnji problem. Među najznačajnijim pristupima književnoj problematici u suvremenoj znanosti o književnosti ostao je ruski formalizam i teorija interpretacije književnoga djela, a u analiziranju jezika postavke strukturalizma bile su izrazito važne u izvođenju novih teorija. Nastava književnosti okosnicu je našla u interpretaciji književnoga teksta koja je proizašla iz francuske prakse *eksplikacije teksta*, a bavljenje književnim jezikom u tijeku procesa interpretiranja slijedilo je Ingardenovu koncepciju *višeslojnosti* jezika, jednako kao i terminologiju ruskih formalista sa središnjim pojmom *literarnosti*. Za temu ovoga rada javio se interes posebno pri bavljenju problemom teksta i komunikacijskoga lanca pisac-čitatelja, koncepcijama *implicitnoga čitatelja* i *mjesta neodređenosti* kako ih je formulirao Nijemac Wolfgang Iser u svojoj knjizi *Implicitni čitatelj*. U hrvatskoj znanosti o književnosti rasprava se nije vodila isključivo o pitanju čitatelja, ali je bila na tom tragu. U sedamdesetim pa do polovine 80-tih godina nekoliko je stručnjaka razlagalo svoje argumentacije o pitanju odnosa jezika i književnosti. Posebno se učinila zanimljiva rasprava između Radoslava Katičića i Zdenka Škreba u kojoj se problematizirao pojam književnoga teksta i njegova značenja na relaciji izraz-sadržaj te postavljanje jezika i književnoga jezika, tj. neknjiževnoga i književnoga jezika u suodnos.

Diplomski rad sastoji se od *Uvoda*, *Metodologije rada*, uvodnih poglavlja *Filologija i književna znanost*, *Strukturalizam*, *Ruski formalizam*, poglavlja *Određenje značenja "književni jezik"* u kojemu se definira ključni pojam, poglavlje o kontekstualizaciji rasprave *Rasprava o odnosu književnoga i neknjiževnoga jezika između Katičića i Škreba*, središnjeg dijela rada s poglavljima *Prvenstvo lingvističkoga gledišta*, *Stil književnoga jezika*, *Obavijesne mogućnosti književnoga jezika*, *Lingvistička stilistika Charlesa Ballyja*, *Michael Riffaterre i teorija stilema*, *Književna i neknjiževna vijest*, *Jedinice sadržaja-svijet književnoga djela*, *Predmet studija književnosti*, *U obrani književnoga jezika*, *Versifikacija kao jezični specifikum*, *Fikcionalnost i nefikcionalnost – granica književnih i neknjiževnih tekstova*, *Strukture vrste*, *Pjesnički jezik*, završnih poglavlja *Književno djelo kao znak*, *Razumijevanje rasprave*, *Zaključka*, *Sažetka*, *Ključnih riječi* te *Literature*.

3. Filologija i književna znanost

Proučavanju književnosti tek se krajem devetnaestoga stoljeća počinje priznavati karakter znanstvenosti (Škreb 1998: 19). U suvremeno doba, pritom se misli na prvu polovinu dvadesetoga stoljeća, znanost o književnosti osigurava svoju poziciju u paradigmi znanosti i usustavljuje predmet svojega proučavanja. U filologiji su tradicionalno granice između jezične i književne znanosti bile postojale, ali na mjestima njihova dodira vidjelo se kako jedna bez druge u potpunosti ne mogu zahvatiti vlastiti predmet. Dvije su grane filologije, jezikoslovlje i proučavanje književnosti supostojale s time da se njihova granica uvijek naslućivala i poštivala. Međutim, veze između znanosti o jeziku i znanosti o književnosti duboke su i traju od njihova nastanka. Jezične znanosti i književnopovijesne discipline u početku su bile ujedinjene u službi proučavanja starih tekstova, pri čemu se jezikoslovlje usredotočavalo na sam tekst, „izvanjski“ opis jezika, a književna znanost na „unutarnju“ organizaciju jezika, bilo da se radilo o prozi ili o pjesništvu. Pravila oblikovanja lijepog i učenog govorenja i pisanja učila je retorika u proznom, a metrika u pjesničkom izrazu. (Katičić 1971: 188).

Tijekom povijesnoga svoga razvoja filologija se podijelila u dva zasebna pravca, odnosno, lingvistika i znanost o književnosti razvijale su se usporednim, ali odvojenim putevima. Lingvistika se usredotočila na proučavanje jezika starih tekstova, na istraživanje starih jezičnih spomenika i nastojala prikazati jezik u dijakroniji, dati sustavni prikaz razvoja jezika u svim njegovim mijenama i stadijima. S druge strane, književna znanost doprinose svojih istraživanja priključivala je povijesnim znanostima i time upotpunjavala cjelokupnu društvenu sliku razvoja čovječanstva kroz povijest. U tome zadatku istraživanja koja je nudila lingvistika nisu joj bila od najveće važnosti i vrijednosti, budući da je njihov karakter bio više formalistički i egzaktni, a manje se bavio samom književnom biti, svijetom književnoga djela.

4. Strukturalizam

Razvoj lingvistike doživljava svoju renesansu početkom dvadesetoga stoljeća obratom iz tradicionalnoga proučavanja gramatike i jezika antičkih izvora u ono što danas smatramo lingvistikom. Novi smjer koji je promijenio znanstvenu paradigmu lingvistike pa književnosti kasnije, ali i cijeli niz humanističkih i društvenih znanosti poput sociologije, psihologije, filozofije, antropologije, etnologije i mnogih drugih, bio je strukturalizam. Strukturalizam je pravac koji je u svojim predavanjima na prijelazu stoljeća postulirao francuski lingvist Ferdinand de Saussure. Bilješke s predavanja sakupili su njegovi studenti u knjigu *Tečaj opće lingvistike* 1916. godine. De Saussure o jeziku promišlja inovativno razvijajući teoriju koja će kasnije postati revolucionarnom u lingvistici: napuštajući ograničenja tradicionalne gramatike, gradi novu jezičnu paradigmu, jezik promatra kao apstraktan sustav podijeljen na dihotomije od kojih je središnja jezik-govor, a riječ i pojam koji ono označuje imenuje označiteljem (izraz) i označenim (sadržaj). Jezik se promatra kao struktura jezičnih odnosa gdje se razlikuju jezične razine, jezične jedinice i između njih pripadajući hijerarhijski i upravljajući odnosi. Znanost o književnosti dugo je književne tekstove proučavala kroz jezik i preko jezika shvaćajući ga samo kao instrument i kao podlogu u kojemu se ona ostvaruje. Strukturalizam u lingvistici mijenja perspektivu proučavanja vlastita predmeta potpuno se udaljujući od shema antičkih gramatičara. To znači da se mijenja smjer izučavanja jezika s njegove „izvanjske“ strane i povijesnoga razvoja prema njegovoj funkciji. Strukturalizam jezik promatra kao strukturu elemenata ovisnih o cjelini u koju su uklopljeni nastojeći ga opisati apstraktnim i jednoznačnim pojmovima. Osnovni pojam lingvistike postaje jezični znak odnosno dihotomija ili dvojstvo jezičnoga izraza i njemu pripadajućega jezičnoga sadržaja. Veza između njih je značenje. Jezik se poima kao apstraktan sustav dogovorenih i prihvaćenih znakova kojima je primarna funkcija da omogućavaju sporazumijevanje, da prenose poruku od onoga koji šalje poruku do onoga koji poruku prima. Tu je izuzetno važno bilo otkriti zakonitosti prema kojima jezik funkcionira kao medij sporazumijevanja. Književno se djelo počinje promatrati kao poruka, a jezik kao sustav općeprihvaćenih znakova koji služe za prenošenje obavijesti. Strukturalizam je kao metodološki pristup lingvističkim problemima postao bitnom osnovom suvremene lingvistike, a zahvatio je proučavanje književnosti budući da je lingvistika vrlo brzo razvila svoj pojmovni aparat kojime je itekako mogla pomoći znanosti o književnosti nudeći mogućnosti drugačijega istraživanja i poniranja u umjetničko književno djelo.

Obrat u lingvistici svojevrsnu je inačicu doživio i u književnoj znanosti gdje se istraživači okreću se na samu bit – jezik književnoga djela. Znanost o književnosti je nakon početnog straha od toga da se senzibilitet književne umjetnine ne anatemizira hladnom oštricom strukturalističkih termina postepeno kristalizirala svoj predmet bavljenja te su joj se otvorile nove spoznajne mogućnosti zahvaćanja književne umjetnine i njezina sadržaja, unutarnjeg svijeta posredovanog medijem jezika. Pramac koji je u središte istraživanja književnoga djela stavio jezik bio je ruski formalizam.

5. Ruski formalizam

Dvadeseto je stoljeće za znanost o književnosti vrijeme izgradnje, pronalaženja i prihvaćanja onih ciljeva kakvi će je usmjeriti prema putu na kojemu se danas nalazi. Ranija je znanost bila upravljana drukčijim ciljevima, društvenim, povijesnim, biografskim i drugim, a to su metode koje su do književnoga djela dolazile zaobilaznim putem. Devetnaestostoljetni pozitivizam je metaforom organizma pod utjecajem prirodnih znanosti u književnoj pobudio nagon za otkrivanjem cjeline i njezinih dijelova, tj. svih okolnosti nastanka djela, zbog uvriježenog mišljenja da se s upoznavanjem biografije pisca, društvenopovijesnih okolnosti vremena u kojemu stvara i literature koju čita može nazrijeti jasna i pravilna putanja stvaranja određenoga njegova djela. Takve se prakse na početku stoljeća dokidaju i traže novi smjerovi u različitim školama. Umjesto seciranja povijesno-društvenih zakonitosti kao determinanti književnoga djela, usporedno se u raznim nacionalnim središtima književne znanosti učvršćuje i širi svijest o prvenstvu književnoga djela, njegova jezika i njegova svijeta. U fokus bavljenja dolazi književni tekst i recepcija književnoga teksta, njegovo proučavanje i vrednovanje. Pojam *interpretacije* usustavljuje se u njemačkoj znanosti o književnosti i tako ona dopire i do hrvatske, američka je Nova kritika na sličnome putu. Međutim, na hrvatsku znanost o književnosti najviše utječe ruski formalizam, koji utječe na osnivanje Zagrebačke filološke škole. Primarni zadatak postaje neposredni pristup književnome djelu na osnovi njegovih umjetničkih kvaliteta. Pojava ruskog formalizma značio je raskid s tradicijom marksističkog mišljenja koji je u književnosti tražio obrasce socijalnih i klasnih razlika, društvenih zadanosti i očekivao od književnosti socijalno angažiranu literaturu. Jedni od ključnih pojmova ruskoga formalizma jesu *literarnost*, *postupak*, *očuđenje*, *pjesnički jezik*, *praktični jezik*, *prepoznavanje/automatizacija* i drugi. Te kategorije upućuju na proces čitanja književnoga teksta, odnosno neposredno prihvaćanje i čitanje književnoga jezika. Ruski formalisti posebno pjesnički jezik odvajaju od praktičnoga jezika, čime stvaraju opreku književni-neknjiževni jezik. Smatraju da se može znanstveno pristupiti književnome djelu samo minucioznim otkrivanjem jezične konstitucije i svih njoj popratnih značajki.

6. Određenje značenja *književni jezik*

Mišljenje o odnosu književnoga i neknjiževnoga jezika može današnjeg neupućenog čitatelja navesti na krivo shvaćanje. Za pravilno razumijevanje rasprave o kojoj je riječ, važno je možda pojasniti termin književni jezik, odnosno prikazati njegovo objašnjenje kakvim ga je dao Katičić u drugome poglavlju svojih *Jezikoslovnih ogleda*. Tu se ne radi o sličnostima i razlikama književnoga jezika kao standardnoga jezika i neknjiževnoga jezika kao dijalekta, lokalnoga govora ili kakve druge varijante standarda. Značenje standardnoga jezika zastupao je do devedesetih godina prošloga stoljeća termin književni jezik; međutim pod pritiskom novijeg shvaćanje i terminologije tada je on promijenjen u naziv standardni jezik. Već dvadesetak godina ranije kada su njegovi *Jezikoslovni ogledi* objavljeni, Katičić u poglavlju *O književnom jeziku* razlaže svoje mišljenje o neprikladnosti naziva književni jezik smatrajući da sintagma književni jezik sugerira da se tu radi o jeziku književnosti, tj. navodi na uže shvaćanje da je to jezik lijepo književnosti, beletristike. Dva naziva, književni i standardni jezik, ne bude u svijesti govornika isti sadržaj koji bi nedvojbeno trebao upućivati na jezik govorne zajednice kojemu je zadaća da bude neutralan, funkcionalan, osposobljen za „dotjerano i svrhovito sporazumijevanje koje se ne oslanja na govornu situaciju i lokalni kolorit.“ (Katičić 1971: 45).

Ovdje je za potrebe jasnijega razumijevanja navedena distinkcija između termina književni jezik i standardni jezik, gdje prvi pripada starijoj, a drugi pripada suvremenoj terminologiji. U ovoj se raspravi književni jezik, dakle, rabi u značenju jezika književnosti, jezika proze i poezije, jezika književne umjetnosti, a ne u značenju standardnoga, službenoga jezika govorne zajednice koju je taj termin ranije zastupao.

7. Rasprava o odnosu književnoga i neknjiževnoga jezika između Katičića i Škreba

Ponovno prosuđivanje značenja ustaljenih pojmova i prikladnosti pojedinih termina bila je vrlo česta pojava u konstituiranju znanosti o književnosti. Tako je i prožimanje znanosti o književnosti i lingvistike u drugoj polovini dvadesetoga stoljeća u pristupu književnom fenomenu dovelo do mnogih pojmovnih i terminoloških usklađivanja i usustavljanja. Na tom putu stoji i rasprava o književnim i neknjiževnim tekstovima. Ustaljena je razdioba na književne i neknjiževne tekstove, a razliku između njih gotovo uvijek pripisujemo karakteru djela ili dokumenta kojemu određeni tekst pripada. To znači da po vrsti tekstova možemo raspoznati radi li se o pravnome tekstu, povijesnome, novinarskome, umjetničkome tekstu itd.

Osnovnu razliku između književnih i neknjiževnih tekstova Katičić vidi u ostvarivanju sadržaja njihovih jezičnih izraza. Neknjiževni tekstovi svoj sadržaj ostvaruju u konkretnoj, izdvojenoj zbiljskoj situaciji i oni upućuje na stvarni kontekst. S druge strane, sadržaj književnih tekstova ne upućuje na izvanjezičnu zbilju i nema svoj stvarni kontekst, već se ostvaruje u totalitetu pojedinih životnih iskustava čitatelja. Upravo takvo ostvarivanje smisla književnih tekstova kao dijela čitateljevih iskustava navodi Katičića na još jedan zaključak. Ne radi se ovdje samo o automatiziranom procesu prihvaćanja književne umjetnine kao djela s njemu inherentnim obilježjima, nego je proces dodjeljivanja značenja obrnut od toga. Čitatelji su ti koji konkretiziraju svijet književnoga djela, a prije samoga čitanja, važna je i njihova odluka da određeni književni tekst čitaju upravo tako, kao književni tekst. Naime, ranije prihvaćene pretpostavke o jezičnoj postavi koja je neutralna bez obzira na vrstu teksta u kojoj se javlja navode na zaključak da po njoj ne možemo razlikovati književne od neknjiževnih tekstova. Takva se tvrdnja, na prvi pogled, čini neobična i protivna našem iskustvu i onome što smo naučili o književnosti u procesu obrazovanja. No ona postaje razumljivijom kada se traže egzaktni elementi književnoga izraza kao suprotnost neknjiževnome izrazu i dođe do zaključka o identičnoj jezičnoj postavi. Tada se čitatelj, kaže Katičić, nameće kao činitelj razlike i jedan od konstitutivnih elemenata koji uz pisca omogućava ostvarenja jezika književnoga djela kao književnoga jezika.

Drugačiji pogled istom problemu književnoga jezika zauzima Zdenko Škreb. On književnosti ne pristupa isključivo s jezičnoga stajališta, iako ga smatra izuzetno važnim.

Naime, funkcije književnosti ne očituju se samo u njegovu jeziku, već i u tradiciji iz koje izranja neko djelo odnosno uranja u nasljeđivanju nove, u književnoj vrsti u kojoj opstoji i na kraju društvenoj funkciji koju poprima kao kolektivno duhovno i umjetničko dobro. S prvim i najvažnijim, Škreb se ne slaže s Katičićem u definiranju pojma književni jezik, i to već na prvu jer se ovaj nije dotakao pjesničkoga jezika kao izvorne jedinstvene i specifične pojave. Funkcionalne elemente pjesništva, doduše, prvi spominje kao dio učenja antičkih retora o „ukrašenu“ načinu govorenja, ali izrijeком kaže da takvo tumačenje ne može objasniti književni fenomen. Zato Škreb odriješito brani književni jezik od takvih stavova i to povijesnom i tradicijskom činjenicom pjesničke proze. Pjesnički jezik nije ostao vezan samo za stih, nego se proširio i na prozni govor. Ne može se pjesničkome jeziku osporiti osobitost i vlastita zakonitost jer se na svim razinama razlikuje i odudara od svakodnevnoga govora. Kasnije je interferencijskim procesima pretakanja pjesničkoga jezika u prozne tekstove svakodnevni jezik preuzeo estetičku funkciju iz književnoga jezika. Škreb razlikuje pjesnički jezik od svakodnevnoga jer se pjesnički jezik može javiti u svakom obliku javnih govora.

Drugu kritiku upućuje kriteriju stvarnoga ili nestvarnoga konteksta u kojemu se sadržaj djela ostvaruje. Taj kriterij nije primjeren, iako se isprva čini razumnim, i ne može razlikovati književne od neknjiževnih tekstova s obzirom na „zbiljnost“ situacije unutar naše „trenutne“, „prave“ stvarnosti. Granicu između književnih i neknjiževnih tekstova Škreb vidi u fikcionalnosti i nefikcionalnosti uz to da je fikcionalnost neovisna o kriteriju istinitosti, zbiljnosti uopće (stvarnome kontekstu) koji u obzir uzima Katičić. Svijet književnoga djela je svijet sam za sebe i on, kako napominje Škreb, ne podliježe kriteriju istinitosti i neistinitosti jer se ne odnosi i na koju određenu stvarnost, on je stvarnost sam za sebe, stoga se ostvarenje njegova sadržaja u konkretnim životnim situacijama ne može prihvatiti kao granica književnosti i neknjiževnosti. Kasnije Škreb na primjerima književnih vrsta i pojedinim naslovima oponira Katičićevu shvaćanju i pokazuje koliko je perspektiva književnoga znanstvenika, iako tragaju za istim predmetom, u bitnom drugačija od njegovog jezikoslovnoga kolege.

8. Radoslav Katičić – lingvističkim očima o književnosti

Strukturalistički imperativ u književnoj se znanosti shvatio vrlo ozbiljno. Spoznaja da jezik treba promatrati kao strukturirani sistem konvencionalnih znakova koji služe za prenošenje obavijesti, nagnalo je i znanost o književnosti da književno djelo počne promatrati također kao strukturu koja se sastoji od određenih elemenata, pa je trebalo odgodnetnuti kako funkcioniranje tih elemenata utječe na značenje određenoga književnoga teksta. Postavilo se tada još pitanje je li takvo studiranje jezičnih zakonitosti na tragu otkrivanja umjetničke posebnosti književnoga djela odnosno može li se unutarnja zakonitost i struktura književnoga djela objasniti analizom književnoga jezika. U tekstu *Nauka o književnosti i lingvistike* Katičić govori o utjecaju lingvistike na razvoj „mlade“ znanosti o književnosti. Znanost o književnosti postala je spremna prihvatiti neke od lingvističkih metoda proučavanja jezika. Osnovna i nepobitna tvrdnja za lingvističko bavljenje književnošću je da je svako književno djelo ostvareno jezičnim materijalom. Ta činjenica je najvažniji argument za priključenje lingvistike u proučavanje zakonitosti književne umjetnosti. Nadalje, neki su lingvisti bili mišljenja da se čak i sama bit literarnoga fenomena može i mora zahvatiti čisto lingvističkim metodama. Krajnja konzekvenca takva pomalo radikalnoga stajališta bila bi da se lingvističkim sredstvima dolazi do objektivnog i egzaktnog vrednovanja. Međutim, takva su razmišljanja nailazila na snažan otpor jer su se činila suviše ambicioznima i pomalo preuzetnima s obzirom da se htjelo opisati i egzaktno vrednovati spoznajne i estetske efekte koja ona proizvodi na čitatelja. S druge strane spektra razmišljanja nalazili su se književni znanstvenici koji su zastupali upravo suprotno gledište, a to je da se fenomenologija književne umjetnine nikako ne može artikulirati i objasniti na način da se stavi u pojedinu kategoriju ili ograniči pojedinim terminima, već da ona pripada sferi estetskoga čija je recepcija moguća samo kroz doživljaj, iracionalnu recepciju i osluškivanje senzibiliteta.

Između navedena dva radikalna stajališta o mogućnosti spoznaje i opisa književnoga djela, književna je znanost prihvatila središnji umjereni put gdje analiziranje jezika književnosti bude sastavni dio intepretiranja i objasnidbenoga procesa svijeta književnoga djela, ali gdje ti rezultati nisu konačni i jedini mjerodavni u tome procesu, nego se nadopunjuju i zavise od rezultata koje polučuje bavljenje misaonom, sadržajnom, spoznajom i estetskom, zapravo, vrijednosnom stranom književnoga teksta, književnoga jezika.

8.1. Status književnoga jezika

Radoslav Katičić razlikuje tri pristupa književnom jeziku, odnosno, književnim tekstovima: jezični, povijesni i društveni. Na toj raščlambi zasniva svoj odnos i razmatranja prema književnome djelu i jeziku književnoga djela. Svoje stavove iznio je u tekstu *Književni i neknjiževni tekstovi* u kojem se obraća svom znanstvenom ocu i profesoru, uglednom književnom znanstveniku Zdenku Škrebju, nastojeći jasnije objasniti i približiti svoja shvaćanja o odnosu književnoga i neknjiževnoga jezika iz ranijih svojih tekstova: *Nauka o književnosti i lingvistika, Proučavanje književnih djela, Književnost i jezik*.

Prva i posljednja tvrdnja koju Katičić iznosi je da nema književnoga jezika samoga po sebi, nego da se on ostvaruje s obzirom na svrhu s kojom se čita. Njegova razmišljanja, kako sam kaže, mogu navesti na zaključak da nijeću postojanje književnoga djela, a afirmiraju samo pristup književnoj pojavi koji stvara privid književnoga djela. Međutim, to nije tako i Katičić objašnjava osnovno polazište svojih razmatranja. Naime, on polazi od toga da je svaki tekst, bilo da se radi o književnome ili neknjiževnome, sazdan od jezika, a jezična je postava uopće uvijek ista: jezik kojim se govori i jezik kojim se piše isti je u tekstovima koji pripadaju književnosti kao i u tekstovima neknjiževnoga karaktera (pravnim, liturgijskim, novinarskim, znanstvenim itd.) Upravo iz toga je razloga, kaže, važno zauzeti jezični pristup u proučavanju književnosti jer je on znanstveno najrelevantniji, odnosno, lingvističko će bavljenje jezikom zbog izgrađene metologije i razvijene terminologije donijeti relevantnije rezultate. Katičića zanima u čemu se jezična postava ostvarena u književnome djelu razlikuje od druge jezične postavbe ako ne u jeziku. Postavlja pitanje o tome može li se govoriti o razlikovnim elementima književnoga jezika koji će se ticati stilističke jezične razine, ali ubrzo postaje jasno da stilistički elementi ne pripadaju samo književnome jeziku, nego i neknjiževnome jeziku gdje se javlja velika potreba za isticanjem emocionalno intoniranih obavijesti. Odgovor na pitanje čini mu se sasvim logičan i besprijeporan, što znači da su jezične postavbe književnoga i neknjiževnoga teksta identične i između njih ne postoji ikakva jezična razlika: „Ako se književni tekst od neknjiževnoga razlikuje i jezično, onda postoje jezični elementi koji su nosioci književne naravi. A ako je književna narav vrijednosna, nose ti elementi i književnu vrijednost, pa je njezino utvrđivanje stvar lingvističke analize. A baš je takva tvrdnja posve neprihvatljiva i svodi se na staru i danas odbačenu nauku o pjesničkom i govorničkom ukrasu kao bitnom čimbeniku književne vrijednosti.“ (Katičić 1971: 242).

Kada se prihvati takvo shvaćanje o neutralnosti jezične postave s obzirom na književni i neknjiževni kontekst, postaje jasno da se predznak „književni“ nekome tekstu ne može pripisati sudeći samo prema njegovim jezičnim obilježjima. Katičić kaže da ćemo neki tekst označiti kao književni ili ne ovisno o svrsi s kojom ga čitamo. Drugim riječima, neku ćemo jezičnu postavu smatrati književnom samo ako će se sadržaj te postave ostvariti kao književni, što znači kao dio našega cjelokupnoga životnoga iskustva. A ako se sadržaj jezične postave ostvari u izdvojenoj i konkretnoj zbiljskoj situaciji, to znači da je ta jezična postava neknjiževna. S takvim obrazloženjem Katičić tvrdi da nema tekstova po sebi književnih i da se svaki može čitati kao književni i kao neknjiževni, ali napominje da je takvo shvaćanje opravdano samo s jezičnoga gledišta, ali ne i s društvenoga i povijesnoga. Autor tu izdvaja tekstove koji su književni s društvenoga gledišta jer su „svojom svrhom i društvenim prihvaćanjem jasno i nedvojbeno označeni kao književni“, a za primjer daje pravni tekst Bašćanske ploče kojemu danas pripisujemo literarne kvalitete (Katičić 1971: 243). Isto tako neki su tekstovi mijenjali svoj „karakter“ kroz povijest smatrajući se u jednom vremenu književnima pa su se onda tako interpretirali, dok su u drugome vremenu postali primarno predmet povijesnoga ili drugoga neknjiževnoga proučavanja. S obzirom na neutralnost jezične postave, Katičić tvrdi da se svojstvo književnosti gubi ako čitatelj tako odluči, i da se “Udžbenik kemije ili lingvistička rasprava mogu /se/ opet čitati kao roman ili novela.” (Katičić 1971: 228). Osnovna je razlika između književnih i neknjiževnih tekstova, prema Katičiću, u načinu na koji se ostvaruje sadržaj jezične postave književnoga jezika. Književni jezik gradi svoj svijet i njegov se sadržaj ostvaruje u cjelokupnome životnome iskustvu čitatelja, dok neknjiževni jezik upućuje na stvarni, vanjski svijet jer se u njemu ostvaruje njegov sadržaj.

8.2. Stil književnoga jezika

Stil je izbor, a budući da je već sam jezik izbor, stil je izbor u izboru. Taj izbor uvjetuje, kako napominje Katičić, izvanjezična situacija, odnosno naša potreba ili namjera da se određenim odabirom izraza u nekoj rečenici o nečemu obavijesti. Jezik je u uskoj vezi s ljudskim kognitivnim funkcijama, pa određeni jezični izbor ovisi o našoj želji da nešto

kažemo. Tu postoji sloboda, no ona nije potpuna. Misli i odluke u izvanjezičnoj stvarnosti neposredno će uvjetovati naš jezični izbor. Spoznaja da su struktura jezika i struktura književnoga djela povezani veliko je otkriće za znanost o književnosti. Ne radi se tu samo o izrazima, glasovnim svojstvima, rimi i ritmu, nego o strukturiranju jedinica sadržaja koje se ostvaruju isključivo jezikom u književnom djelu. Jezična struktura sadržaja uvjetuje na taj način strukturu književnoga djela. Tu se fokus rasprave pomiče na književne i neknjiževne tekstove. Katičić književni tekst stavlja u opreku prema neknjiževnome po njegovom stilu. Razlikuje književne i neknjiževne izbore i stilističku obavijest koja je pozitivna ili negativna s obzirom na narav književnoga tekst. Književni su izbori pozitivni i nazivaju se stilemi. Određena riječ poprima funkciju stilema po svojoj neobičnosti u jezičnoj postavi. Stilemi se ne mogu odrediti sami po sebi jer ovise o kontekstu u kojemu dolaze i čestoći stilskih izbora. To podrazumijeva specifičnu organizaciju književnoga jezika u kojemu stilemi nisu samo „ubačeni“ u tekst pa da ga time upotpune ili da ga književno ukrase, nego njihova uspješnost ovisi o funkcionalnim relacijama koje uspostavljaju s ostalim jedinicama teksta književnoga jezika, pa samim time i čestoći kojom se daju u istome kontekstu.

Je li teorija o stilemima ključ za otkrivenje tajne književne umjetnosti? Katičić smatra da ne, zato što je stilem samo pojam koji je zamijenio učenje o retoričkim „ukrasima“ govora i njima se, zapravo, osim kvantitativnog nabiranja u individualnim tekstovima (s obzirom na to da se stilemi nekoga jezika ne mogu nabrojati), ne kazuje ništa o pravoj biti književne pojave. Bit književne pojave određenoga književnoga nije u jeziku kojime je ono posredovano, nego je u onome što se jezikom posreduje. Jezik je samo sredstvo sa signalima, uputama i funkcijama koje za čitatelja postaju gradivni materijal za konstruiranje svijeta književnoga djela. Dodatna stilistička obavijest ne može književni tekst razlikovati od neknjiževnoga, stoga Katičić specifičnu prirodu književnoga jezika razrješava u pojmu sadržaj. Odnos prema sadržaju, tj. odnos sadržaja prema svijetu na koji upućuje, čini tekst književnim ili neknjiževnim: „Kad ćemo dakle *Kiša pada* primiti kao neknjiževnu, a kad kao književnu postavu? Neknjiževna će biti kad nam kazuje da u zbiljskom svijetu pada kiša, a književna kad nam dočarava svijet u kojem pada kiša. To znači da sadržaj književne postave nema neposredne veze sa zbiljskim svijetom nego nam dočarava svoj svijet.“ (Katičić 1971: 223). Sadržaj književnoga djela neće upućivati na konkretnu situaciju u izvanjezičnoj zbilji, neće imati svoj stvarni referent, dok će u neknjiževnome tekstu veza sa zbiljom biti uočljiva. Književno djelo svijet je sam za sebe, sa svojom organizacijom rečenica i unutrašnjom

strukurom kao tijelom književnoga svijeta i ono se ne odnosi na zbiljski svijet, nego samo stvara vlastiti svijet. To ne znači da se u književnosti ne govori o odnosima i pojavama „vanjskoga“ svijeta, ali se oni u književnome tekstu dočaravaju i odnose se na književnu zbilju.

Valja se ovdje osvrnuti i na vezu stila i unutrašnje strukture književnoga djela. Katičić kaže da su stilemi jezične jedinice kojima je funkcija književna, odnosno njima se ostvaruje neobičan stilski izbor toliko specifičan za književni tekst. Stilem ili neobičan stilistički izbor znači smanjenje pretkazivosti elemenata u nizu koji sačinjava jezičnu postavu i on je jedno od najvažnijih sredstava za isticanje strukture i toka unutrašnjeg zbivanja u književnom djelu: „Funkcija stilema nije, bar ne prvenstveno u tome da održavaju i upravljaju čitaočevu ili slušaočevu pažnju, nego su znakovi koji strukturu svijeta što ga književno djelo dočarava čine uočljivijom. I upravo ta njihova funkcionalna veza s unutrašnjim svijetom književnoga djela daje im mogućnost da kod čitalaca odnosno slušalaca pojačaju estetski doživljaj. On naime nije toliko zavisian od neke najbolje usklađenosti neprekazivosti stilema, koliko o njihovoj funkcionalnosti u unutrašnjoj strukturi pjesničkoga svijeta.“ (Katičić 1971: 226).

8.3. Obavijesne mogućnosti književnoga jezika

Katičić upozorava da afektivne i emocionalne vrijednosti nisu samo dio književnoga jezika: „No jezik kojim je ostvareno književno djelo osim u neznatnim pojedinostima isti je jezik s kojim se susrećemo i inače u životu, u govoru i pismu. A u običnom životu taj isti jezik ne ostavlja na nas nikakav dojam... Utisak što nam ostavlja lijep izraz ili melodiozan govor nije veći od estetskog užitka što nam ga pružaju lijepa životinja, lijep krajolik ili lijep ormar za knjige. A isti taj jezik u književnom djelu stvara estetske dojmove takvoga intenziteta i tako autonomne da se mora smatrati velikom umjetnošću.“ (Katičić 1971: 191) .

Katičić propituje obavijesne aspekte književnoga jezika po uzoru na teoriju informacija. Kaže da se ne može pobiti činjenica da u procesu recepcije dvaju različitih tekstova, jednoga književnoga i drugoga neknjiževnoga čitatelj ne prima jednake estetske i spoznajne signale, ne prima istu vrstu poruke. U prvoj je tekst možda emocionalno neutralan i štur, a u drugoj je itekako sugestibilan i često emocionalan. Dakle, razlika u recepciji postoji i

ona se mora razaznati. Tu su važne spoznaje do kojih je dovela teorija informacija. Teorija informacija umjetnički tekst promatra kao poruku. Svaka poruka donosi određene obavijesti čija se kvantiteta može odrediti. Književni tekst sadrži više obavijesti od običnoga i taj višak obavijesti po njihovu je mišljenju nosilac umjetničkoga karaktera književnoga djela i izaziva estetski doživljaj. Uz pomoć teorije informacije, lingvistika daje svoje mišljenje o prirodi književnoga jezika. Istraživanjem obavijesnih mogućnosti koje su sadržane u strukturi jezičnoga sustava moći će se otkriti i strukture u jeziku odnosno jezična sredstva s kojima se u književnome tekstu prenosi dodatna obavijest estetskog doživljaja: „Ako se dakle sistematski istraže obavijesne mogućnosti sadržane u strukturi jezičnog sustava morat će se, po mišljenju tih lingvistista, jednom otkriti i sredstva kojima se u književnom tekstu prenosi dodatna obavijest estetskog doživljaja. Tu se dakako radi o najsloženijoj i najteže odredivoj funkciji jezika.“ (Katičić 1971: 192). Katičić se s takvim stavovima ne slaže u potpunosti jer smatra da zadiru u sferu stilistike, koja nije predmet uskog lingvističkog bavljenja. Također, Katičić upozorava na terminološku nepreciznost pojma stil iz antičke retorike kojemu su do danas pridodana razna značenja bez potrebnih objašnjenja. Lingvistika nastoji estetsku stranu književnoga teksta izraziti putem određivanja nositelja estetskih obavijesti, što znači da mora doći preko raznih slojeva jezičnih struktura, od one fonološke i morfološke do sintaktičke, da uspije objasniti kako se te estetske obavijesti prenose. Katičić donosi teoriju lingvističke stilistike švicarskog lingvиста Charlesa Ballyja, te teoriju stilema američkoga profesora Michaela Riffaterrea.

8.4. Lingvistička stilistika Charlesa Ballyja

Charles Bally smatra se osnivačem lingvističke stilistike. U svojim se lingvističkim radovima okrenuo istraživanju stilističkih posebnosti u jeziku nastojeći otkriti mehanizme kojima se prenose emocionalno intonirane obavijesti. Prva činjenica u ovoj problematici razumljiva je sama po sebi: estetske i emocionalne obavijesti nisu dio samo književnoga jezika, nego jezika općenito. Iako u književnome tekstu vrše svoju estetsku, obavijesnu, zapravo „stilsku“ funkciju, one se ne pojavljuju samo u književnom jeziku nego i u svakodnevnom jeziku. Bally se bavi svakodnevnim jezikom kao sporazumnim medijem

jezičnoga kolektiva, ali ne ulazi u bit individualno oblikovanoga književnoga jezika u umjetničkome djelu. Pravo područje znanosti o književnosti upravo je ostvarenje jezika u književnoj organizaciji i otkrivanje načina na koji se jezična postava u književnome tekstu preobražava u umjetničku jezičnu postavu. Radoslav Katičić ističe Michaela Riffaterrea čiji je rad posebno zapažen u Zagrebačkom lingvističkom krugu.

8.5. Michael Riffaterre i teorija stilema

M. Riffaterre u lingvističkom bavljenju književnim jezikom sebi zadaje strukturalno motivirane ciljeve kako bi odredio stilistički relevantne elemente na stilističkoj jezičnoj razini, kao što se učinilo na ostalim jezičnim razinama. Katičić parafrazira tu postavku: „U svakoj sferi strukture jezičnog sustava treba na prvom mjestu odrediti elemente koji su relevantni. Ti elementi su nosioci značenja pa svojom prisutnošću, odnosno odsutnošću služe prenošenju obavijesti. Na području glasova ti se relevantni elementi u suvremenoj lingvistici nazivaju fonemi, na području oblika morfemi, a na sintaktičkom području sintaksemi. Želi li dakle lingvistika svojim istraživanjem obuhvatiti i stil individualno oblikovanog teksta, morat će na prvom mjestu odrediti one jedinice koje su u strukturi jezičnoga sustava stilistički relevantne te svojom prisutnošću odnosno odsutnošću služe prenošenju stilističkih obavijesti. Te pak stilističke obavijesti dodaju, prema mišljenju nekih lingvista, jezičnoj vijesti višak estetske obavijesti. Te stilistički relevantne elemente možemo zvati stilemima. Riffaterre je postavio sasvim konkretan zadatak da nađe metodski postupak za određivanje stilema (Katičić 1971: 193). Stil je prema Riffaterreu dodatna obavijest koja ne mijenja značenje osnovne, prvotne obavijesti poruke. On pravi distinkciju između obavijesnih mogućnosti jezika uopće i stilističkih obavijesnih mogućnosti. U jeziku prenošenje obavijesti omogućuju jedinice svake jezične razine, od fonologije i morfologije do sintakse i one su preduvjet komuniciranja i razumijevanja jezikom. Stilističke obavijesti Riffaterre označava kao dodatne obavijesti koje ne mijenjaju osnovno značenja poruke odnosno sadržaja jezika. Tu tezu možda najbolje oslikava ova maksima: „jezik izriče, stil ističe“. (Katičić 1971: 194). Polazna distinkcija njegove teorije odnosi se na književni tj. neknjiževni jezik. Riffaterre prosječnom govorniku jezika koji prenosi određenu poruku suprotstavlja pisca književnoga djela. Naime, u običnu se

govoru ovisno o situacijskome kontekstu obavijesna mogućnost poruke može proširiti. Jezik je po pitanju obavijesnih mogućnosti rastezljiv. Što znači, kada je otežano razumijevanje određene poruke kod slušača, govornik uvijek može pribjeći većoj eksplicitnosti svojega iskaza upravo zato što je jezik zalihostan i osigurava mogućnosti za svoju obavijesnost. Naprotiv, pisac književnoga djela nije u istoj poziciji. Budući da je njegov jezik u vremenu i prostoru ograničen, odnosno, njegovo pisanje znak određene dovršenosti, poruka i obavijesti koje on književnim djelom komunicira svojim čitateljima mora zadovoljiti optimalne uvjete obavijesnosti. To znači da njegov izraz mora biti što jasniji, što precizniji, što točniji u prenošenju misli, odnosno, u jezičnom transponiranju svijeta i odnosa književnoga djela. Za razliku od svakodnevne komunikacije, pisac mora biti što više eksplicitan u svome izlaganju jer povećanje zalihosti teksta utječe na sam stil i tekstovnu probavljivost. Katičić problematizira osnovnu spoznaju do koje Riffaterre dolazi u svojoj teoriji: pretkazivost slijeda jezičnih elemenata u govornom nizu: „No osim zalihosti postoji u jeziku još jedno osiguranje koje omogućuje da se poruka razumije uz smanjenu pažnju ili pod nepovoljnim uvjetima prenošenja. To je pretkazivost redoslijeda jezičnih elemenata u govornom nizu. Za svaki jezični element može se pomoću računa vjerojatnosti odrediti koeficijent vjerojatnosti koja postoji da se taj element pojavi iza svakog drugog elementa u govornom nizu. U određenom stvarnom i jezičnom kontekstu taj se koeficijent znatno povećava.“ (Katičić 1971: 195). Tu spoznaju pisac može primijeniti pri pisanju svojega književnoga jezika tako da smanji pretkazivost redoslijeda jezičnih elemenata u govornom nizu. Stilemi su zapravo nepretkazivi jezični elementi koji svojoj nepretkazivošću u jezičnoj strukturi vrše normalnu funkciju uz to da prenose dodatne stilističke obavijesti. Upotrebom stilema pisac upravlja i zadržava čitateljevu pažnju, usmjerava ga na bitne dijelove i na shvaćanje poruke kako njemu to odgovara. Katičić se slaže s Riffaterreom u tome da nepretkazivost nekog jezičnog elementa ne određuje samo niski koeficijent vjerojatnosti pojavljivanja u jeziku. Naime, jezični element mora biti nepretkaziv unutar određenoga konteksta, unutar konkretne govorne situacije u književnome tekstu. To znači da stilistički potencijal određenih riječi ovisi o njihovu ostvaraju u konkretnom kontekstu. Jedna će riječ u književnome tekstu biti distinktivna i u funkciji stilema, dok će u drugome tekstu biti potpuno pretkaziva i neće biti stilem. Ono u čemu se Katičić ne slaže u potpunosti je u tome da Riffaterreova teorija nije iz temeljna originalna. Kako napominje, američki je lingvist staro retoričko učenje o „ukrasima“ govora stavio u novo, suvremeno lingvističko ruho djelomično ga razvivši: „Riffaterre je to starodrevno učenje izrazio pojmovima i terminologijom suvremene teorije informacije. No u biti je ono

ostalo potpuno neizmjenjeno. Staro shvaćanje o jeziku koji je dobio estetsku vrijednost jer je urešen odstupanjem od uobičajenih jezičnih postupaka Riffaterre je samo u toliko razvio što „ukrasi“ kod njega nisu fiksirani nego se sastoje u bilo kojem odstupanju od pretkazivosti unutar određenog konteksta“ (Katičić 1971: 198). Katičić podcrtava primjedbu i novo shvaćanje o višku obavijesti izjednačava sa antičkim ukrašenim govorom. Zaključuje da se stara antička teorija nije prihvatila kao put ka objašnjavanju složenoga književnoga fenomena, stoga se ni ova suvremena njezina inačica ne može prihvatiti. Problem nikako ne vidi riješenim te zahtijeva daljnje napore u istraživanju posebnosti karaktera „književne obavijesti“ kao specifikuma književnoga jezika, te propituje njegov odnos prema karakteru obavijesti što ih prenosi obični jezik.

8.6. Književna i neknjiževna vijest prema Katičiću

Suštinsku razliku koju ima književna vijest u odnosu na neknjiževnu je sadržaj koji ona donosi, odnosno koji ostvaruje. Prema Katičiću, ključna je spoznaja da se karakter umjetničkoga teksta ne ostvaruje isključivo u jezičnom materiju književne postave, nego da on ovisi o cjelokupnom životnom iskustvu čitatelja književnoga djela. Katičić kaže da književni tekst nema vanjski stvarni kontekst, nego samo unutarnji: „Rečenicom *kiša pada* umjetnički tekst dočarava pred nam svijet u kojem pada kiša. Ta vijest ne dobiva svoje puno značenje ni iz kojeg stvarnog konteksta. Ona svoje puno značenje dobiva iz totaliteta životnog iskustva čitaoca. Čitalac ne prima vijest o konkretnom vanjskom svijetu i o tom što se u njemu događa, nego mu se kazuje o svijetu uopće i on tu vijest prima preko svoje cjelokupne ličnosti.“ (Katičić 1971: 199) [...] „Tako književne vijesti nemaju vanjskog stvarnog konteksta nego samo svoj unutrašnji. Razlika između obične i književne obavijesti najbolje se može izraziti ako se kaže da jezik obično odražuje vanjski svijet, jezik književnoga djela naprotiv nosi u sebi svoj vlastiti svijet.“ (Katičić 1971: 200).

Pri kraju rasprave o stilemima Katičić podcrtava zaključke koje je donio o teoriji stilema M. Riffaterrea i prebacuje težište problema na unutarnju strukturu književnoga djela. No tu su stilemi i dalje važni za proučavanje, samo što postaje jasno da oni piscu nisu svrha sami po sebi, nego da čine uočljivom unutrašnju strukturu književnoga djela. Kako napominje

Katičić, estetsku dimenziju književnoga teksta ne određuje samo nepretkazivost stilema, nego upravo zakonitosti unutrašnjeg ustrojstva teksta na koju ti stilemi ukazuju: „Sada postaje razumljivo i zašto funkcionalna stilska analiza mora često polaziti baš od stilema. To nije zato, kako bi izgledalo u svjetlu „teorije o dodatnoj obavijesti“, što baš ti stilemi daju tekstu njegov umjetnički karakter, nego zato što su stilemi jako uočljivi elementi koji nam pomažu da utvrdimo unutrašnju strukturu književnoga djela i odredimo tok unutrašnjeg zbivanja i njegove vrhunce. No stilemi nipošto ne daju tekstu njegov umjetnički karakter nego čine samo uočljivom njegovu unutrašnju strukturu.“ (Katičić 1971: 201). Teorija stilema pomogla je da se utvrde obilježja jezične postave i pokazala da se stil, odnosno, načini pisanja književnoga teksta sastoje od točno odredivih elemenata koje nazivamo stilemi, no oni ipak ostaju samo signali za određivanje zakonitosti unutrašnje strukture književnoga djela. Krajnja konzekvenza takvoga mišljenja, kako kaže Katičić, novo je moguće značenje riječi stil. Stil postaje usko povezan s unutrašnjom strukturom književnoga djela i sa smislom poruke koju pisac književnoga djela nastoji prenijeti na čitatelja, s njegovim viđenjem svijeta koji oblikuje u književnome tekstu.

8.7. Jedinice sadržaja – svijet književnoga djela

U članku *Proučavanje književnoga djela i lingvistika* Radoslav Katičić razlaže ideju književnoga djela kao komunikacije između pisca i čitatelja. Osnovna razlika između književnih i neknjiževnih tekstova, s obzirom na usvojenu činjenicu o identičnom jezičnom materijalu u kojem se oni ostvaruju, jest referencijalna njihova razlika. Drugim riječima, razlika leži u odnosu jezičnih obavijesti i izvanjezičnoga svijeta. Upravo svijet koji se evocira u svijesti čitatelja činitelj je razlike između književnoga i neknjiževnoga teksta jer se ostvaruje zahvaljujući cjelokupnome životnome iskustvu čitatelja. Dok obični neknjiževni jezik upućuje na konkretnu situaciju u stvarnome svijetu ovisnu o stvarnome izvanjezičnome kontekstu, smisao se književnoga djela ostvaruje u punini tek u cijelome iskustvu čitatelja. Na ovome koraku, smatra Katičić, lingvistika autoritet prepušta znanosti o književnosti. No i dalje se umjetnička bit književnoga teksta doznaje pomoću lingvističke terminologije.

U članku *Književnost i jezik* Katičić razmišlja o različitim prirodama književnoga i neknjiževnoga jezika. Katičić napominje da postoji razlika između jezika i mišljenja. Naime,

struktura jezičnoga sadržaja nije istovjetna sa strukturom mišljenja, odnosno, pojmovi nisu jedinice jezične strukture. Jezične strukture autonomne su od svih ostalih izvanjezičnih struktura: „Pojmovi su načelno i potencijalno za sve ljude jednaki, kojim god jezikom oni govorili, dok je sustav leksičkih sadržaja, kao što je poznato, u svakom jeziku drukčiji.“ (Katičić 1971: 216). Katičić bit problema pri analiziranju književnih tekstova vidi u shvaćanju jezika koje se ne smije usmjeravati na izraz kao akustičku sliku i izraz kao organizaciju, nego na jezik kao sadržaj. Katičić govori o *jedinicama saržaja jezičnih znakova*. Tim se jedinicama jezičnoga sadržaja dočarava svijet književnoga djela, čitatelj pomoću njih gradi sliku u svojoj svijesti pridružujući izrazu određeni sadržaj na temelju cjelokupnoga svojega životnoga iskustva. Upravo jedinice sadržaja grade strukturu književnoga djela, a ostvaruju se kao dio čitateljeva iskustva u procesu čitanja.

U komunikacijskom lancu pisac-čitatelj pisac je tek početni član i određuje sadržaj svojega djela izborom izraza i time gradi strukturu djela. Međutim, u drugom dijelu lanca prisutna je uloga čitatelja u primanju i konkretizaciji sadržaja. Čitatelj, zapravo, utječe na organizaciju jedinica sadržaja i time i stvara „vlastitu“ strukturu djela i tvori svoj individualni doživljaj pri čitanju. Jasno je, dakle, da je proces izgradnje književnoga djela i različit od procesa koji se odvija kada ono stigne u čitateljske ruke. Katičić je s time došao na trag teorije o implicitnome čitatelju koju je tri godine kasnije svojoj knjizi „Implicitni čitatelj“ razvio Wolfgang Iser.

9. Škreb – studij književnosti

9.1. Predmet studija književnosti

Kako bismo mogli najbolje shvatiti stav koji zauzima Zdenko Škreb u raspravi o odnosu književnoga i neknjiževnoga jezika, možda je najbolje da se u početku upoznamo s osnovom spoznajno-teorijskoga gledišta s kojeg on pristupa proučavanju i razumijevanju književnosti te načinom na koji on definira predmet bavljenja književne znanosti. Na početku svoje knjige *Studij književnosti* Zdenko Škreb uvodi u problematiku bavljenja književnošću. Naznačuje opseg posla i njegovu zahtjevnost s obzirom da se takvo proučavanje uvijek mora svesti na određivanje granica da bi se konstituirao i omeđio predmet istraživanja. Taj zadatak sveobuhvatan je i ambiciozan u svakom pokušaju određivanja pojedinoga djela ili pokušaja usustavljanja književnosti. U uvodnome tekstu *Predmet studija književnosti* podsjeća o kakvu se složenu fenomenu radi. Navodi na povijesnu činjenicu usmene književnosti koja se javila kao bitan faktor duhovnoga života prvotnih društvenih zajednica i kao potreba tih zajednica za umjetnošću – u slučaju književnosti pjevanje lirskih pjesama i govorenje stihova. Prije izuma pisma književnost je nastala i stvorila svoju tradiciju, a budući da je ovisila o pamćenju njezinih slušača, pokazuje koliko je bila važna za duhovni razvoj određene zajednice. Razvojem društva ustaljene su tradicije svoje norme učvršćivale, ali i utirale put novim načinima književnoga oblikovanja unutar sljedećih, novih tradicija. Škreb upozorava da se književna tradicija konstituirala u oblicima književnih djela, odnosno u književnim vrstama po kojima je do danas ostala prepoznatljivom. Književne vrste, može se reći, konstitutivni su medij književne umjetnosti i jasno formalno odjeljuju književnost od ostalih oblika pisanoga sporazumijevanja. Proučavanje književnosti treba obuhvatiti tri njegova aspekta: književnu vrstu, tradiciju i društvenu njegovu funkciju. (Škreb 1976: 9-13)

U predgovoru knjige *Književnost i povijesni svijet* Škreb pokazuje pravac prema kojemu se razvijala znanost književnosti tijekom dvadesetoga stoljeća, od raskida s pozitivizmom do stasanja i svekolikog prihvaćanja ruskoga formalizma, te naznačuje snažan utjecaj strukturalizma. Uopće je problem stvaralaštva i biografizma književnosti prevladan kada je doživljaj, neposredno bavljenje književnim tekstom postalo središnjim pitanjem teorije recepcije i znanosti o književnosti. Škreb govori o razlici književnih i neknjiževnih tekstova i pritom potvrđuje suglasan stav s Katičićevim o sadržaju književnoga djela: „Ono /književno djelo/ stoji na određenom mjestu povijesti jezika, njegov ga oblik uvrštava u povijest

određene književne vrste, a kao cjelovito djelo stoji u stilskoj tradiciji svoga doba. Ono može slijediti tradiciju s malim modifikacijama, može je snažno modificirati, a može i otvoreno i kidati s tradicijom. U sva tri aspekta: u organizaciji svoga pjesničkog jezika, u pojavnom obliku vrste, a i u svom stilskom jedinstvu, djelo ostvaruje ili ne ostvaruje umjetnički sklad, specifičan za književno djelo. Ono se razlikuje od neknjiževnih tekstova i time što svako književno djelo, eksplicitni ili implicitno, sadrži u sebi određeni fiktivni model svijeta koji karakteriziraju određeni tipovi ljudi, veze među njima, oblik društva u kojem žive i snage koje tim društvom pokreću.“ (Škreb 1979: 15). Isto tako, vidi se u ranijem njegovu tekstu *Interpretacija iz Uvoda u književnost* kako anticipira dvojnost stvarnog i nestvarnog konteksta u svojem definiranju književnoga teksta: „Tekst književnoga djela razlikuje se od ostalih vrsta jezičnih tekstova time što se poruka koju on prenosi čitaocu ili slušaocu okružuje u času recepcije; poruka književnoga teksta nije neposredno vezana s tom stvarnošću, nego je izravno upućena individualnoj osobi čitaoca ili slušaoca sa svrhom da mu i onda, kad je tekst samo poslovica ili kratka pjesma, digne u svijest opći model ljudskog svijeta s uzajamnim ljudskim odnosima u njemu.“ (Škreb 1998: 489).

9.2. U obrani književnoga jezika

Prvo najvažnije pitanje za bavljenje književnošću, jasan je Škreb, određenje je njezina vlastita predmeta bavljenja. Drugo, ali jednako važno pitanje je pitanje prirode jezika književnosti. Tom se pitanju Škreb posvetio u članku *Književni i neknjiževni tekst* u kojem daje odgovor na fenomen književnoga jezika, tj. pjesničkoga jezika, no njime i rezolutno odgovara na stavove i razmišljanja Radoslava koji kaže da književni jezik sam po sebi, gledano isključivo s jezičnoga stajališta, ne postoji (Katičić 1971). Da ponovimo, Katičić tradiciji bavljenja književnošću usmjerava kritiku jer ona smatra da je književnome jeziku imanentna, najdulje sadržana umjetnička posebnost čiji se karakter ne može spoznati ikakvim racionalnim poniranjem u njezinu bit. Točnije, autor osporava identitet književnomu jeziku naspram jeziku uopće i stavlja znak jednakosti između književnih i neknjiževnih tekstova. Međutim, Zdenko Škreb nudi protupitanje: „Pa zar doista taj znak kojemu pripada tolika važnost u društvenom životu zajednice da bude nesposoban, zbog nedostatka nesumnjivih i jednoznačnih obilježja znaka, vršiti svoju određenu funkciju, pa tek od dobre volje slušaoca ili čitaoca zavisi da mu taj prizna karakter znaka i da ga prihvati kao takva?“

(Škreb 1976: 16) Škreb nudi drugačiji odgovor jednakih rušilačkih manira. Njegov je ključni argument versificirani jezik – stih.

9.3. Versifikacija kao jezični specifikum

Škreb u početku teksta postavlja pitanje po čemu se to jezik književnosti razlikuje od neknjiževnoga jezika. Tim se pitanjem naslanja na kritičke stavove Katičićeve i nudi protuargumentaciju kako bi obranio status književnoga jezika kao takvoga. Kao i svaka druga umjetnost tako i književnost ima distinktivna sredstva umjetničkoga izražavanja. U slučaju književnosti to je sredstvo jezik. Budući da se jezikom ostvaruje književno djelo, logičnim se čini zaključak da se upravo jezik mora proučavati ne bi li se razotkrile zakonitosti po kojima se ta umjetnina ostvaruje u njemu. Ta je postavka od Antike preko srednjega vijeka do novovjekovnih spoznaja bivala u svijesti književnih proučavatelja. Kako s pravom tvrdi, stih se u proučavanju književnosti prečesto zanemaruje ili mimoilazi što je sasvim pogrešno: „Toliko su svi i književni stručnjaci i nestručnjaci navikli da stih smatraju prirodnom pojavom da im ne dolazi do svijesti kako je stih zapravo neobična tvorevina jezika koja prirodnom jezičnom izražavanju nanosti teško nasilje – u njemu se prirodno izražavanje trpa u Prokrustovu postelju prefabriciranih shema kojima se ono bezuvjetno mora pokoriti tako da oblik svojih rečeničnih cjelina potpuno podvrgne zahtjevima shema. Stih je preobličen, a možda bi se moglo reći i izobličen jezik. U svojoj je borbi protiv književne tradicije prošlosti s njezinim okvirima i stegama suvremena književnost odbacila gotovo sva tradicionalna obilježja stiha, pa je u slobodnom stihu zadržala tek optički dojam stiha – osobinu njegovu da se on ne proteže od jednog ruba tiskane stranice do drugoga kao redak proze. Stih, raširen po svoj zemaljskoj kugli, rječit je znak da je ljudska društvena zajednica htjela jezik književnoga znaka jasno odijeliti od jezika praktičnoga saopćenja.“ (Škreb 1976: 17). Napominje, od predantike pa sve do izmaka srednjega vijeka sva su književna djela bila pisana u stihu, lirika, epika i drama, a posebno junačka pjesma. Upravo je stih u povijesti književnosti distinktivan znak koji osigurava autonomiju književne umjetnine i razlikuje pjesnički od svakodnevnoga jezika sporazumijevanja. Nadalje, snažna tradicija i ukorijenjenost stiha u najranije strukture književnoga izražavanja predantičkog i

postantičkoga razdoblja učinila je pjesnički jezik toliko normiranim da se je smatrao uzvišenim stilom i prenosio kao izražajno sredstvo s izrazito estetičkom funkcijom i na oblike komuniciranja izvan književnosti. Pojavljivao se u epigramima i epitafima, zakonicima. Pojmom estetičke funkcije koji Škreb preuzima od Mukašovskoga, najbolje se može shvatiti priroda stiha. U književnom je jeziku osobina estetske funkcije da izazove estetsku ugodu. Upravo je argument stiha i estetičke funkcije ključan argument u Škrebovoj obrani književnoga jezika, odnosno pjesničkoga jezika kao jezika književnosti u stihu. Katičić jezičnu postavu u svojim tekstovima vidi jednakom, ali Škreb pokazuje, podsjeća zapravo da se jezična postava u pjesničkom jeziku, u stihu, gradi na potpuno drugačiji način od onoga u svakodnevnom jeziku. Drugačije strukturiranje jezične postave u stihu omogućuje ritam i pravilna izmjena ritmičkih shema: „Pravilan je jezični pjesnički ritam nametnut jeziku saopćenja da ga preobrazi u jezik s estetičkom funkcijom. Kao tvorevina kolektiva prvotne društvene zajednice usmenoj je književnosti inherentna tendencija da književne pojave shematizira i normira: tako da ona normira i određene ritmičke sheme kao osnovu građenja stihova, versifikacije.“ [...] „U njemu se /književnom djelu/, ako je pisac vješt u građenju stihova, ritmičke sheme pretvaraju u rječito obilježje jednoga individualnog književnog djela: pored opće značajnosti zadobivaju posebnu jedinstvenu i neponovljivu značajnost. Ako pojedino književno djelo ne umije individualizirati opće normirane ritmičke sheme, ako se ne umije izdići nad shematičnost, slušaoci i čitaoci osjetit će to kao umjetnički nedostatak.“ (Škreb 1976: 18). Isto tako, struktura jezika počela se mijenjati kako bi se naglasila pjesnička funkcija, što znači da je pjesnički jezik oblikovao vlastiti leksik i sintaksu kojima prkosi običnom jeziku: „Dominacija ritmičke sheme uzrokovala je da se jezik stiha ne samo u ritmičkoj izmjeni slogova, nego i u sintaksi i u vokabularu počeo razlikovati od običnoga jezika saopćenja, pa su i sintaksa i vokabular stale služiti naglašavanju i jačanju estetičke funkcije jezičnoga izražavanja: u stihu se gradio osebujan pjesnički jezik.“ (Škreb 1976: 19). Škreb podsjeća na specifičnost pjesničkoga jezika čime izlaže kritici Katičićevo zanemarivanje stiha.

9.4. Fikcionalnost i nefikcionalnost – granica književnih i neknjiževnih tekstova

Kriterij koji Katičić uzima za razlikovanje književnih od neknjiževnih tekstova je ostvarenje sadržaja u „da li/ u pojedinoj situaciji ili u sveukupnosti životnoga iskustva.“ (Katičić 1971: 242). Prema Škreb, granicu između književnih i neknjiževnih djela tvori njihova fikcionalnost ili nefikcionalnost, a nefikcionalnost počiva na načelu istinitosti prema kojemu je fikcionalnost indiferentna: „fikcionalnost /je/ indiferentna prema načelu istinitosti jer se ne odnosi ni na kakvu stvarnost, nezavisnu od nje; izjave književnoga djela nisu ni istinite, ni lažne, s gledišta konkretne stvarnosti – slušalac ili čitalac ih prihvaća jer se, kako Katičić kaže s pravom, ostvaruju u „cjelokupnu njegovu životnu iskustvu.“ (Škreb 1976: 19). Ostvarenje sadržaja u izdvojenoj stvarnoj situaciji nije karakteristika isključivo neknjiževnoga jezika i tu se Katičićev stav „U književnoj upotrebi jezika stvarnoga konteksta nema!“ (Katičić 1971: 223, 232) izravno konfrontira sa Škrebom: „Ako znamo da se pjesnička proza može javiti i izvan književnoga djela onda se problem „prijelaznih oblika“ koji je postavio Katičić i opet može riješiti kao „čarobnim štapićem“: „povijesni, filozofski i vjerski tekstovi, te razni oblici eseja, putopisa, i reportaža“, a tome valjda pridodati autobiografiju i romansiranu biografiju, nefikcionalna su djela koja nam, svako na svoj način, govore o konkretnoj stvarnosti, pa ih o nju ne samo možemo mjeriti, nego ih doista i mjerimo o nju. Rousseauove *Ispovijesti* i Goetheovu autobiografiju čitale su generacije zbog njihove izrazite pjesničke proze, a čitat će ih još, poput umjetničkih djela; ali je povijesna znanost i jedno i drugo djelo podvrgla strogom ispitivanju o njihovoj povijesnoj istinitosti, a to nije poduzela ni za *Novu Heloisu* ni za *Patnje Mladog Werthera*.“ (Škreb 1976: 20). Katičić ističe problem prijelaznih književnih oblika i navodi rimskoga povjesničara Tacita i njegove *Anale* koji se zbog izrazite estetiziranosti jezika u povijesnim opisima mogu čitati na dva načina, kao književno djelo i kao povijesni dokument o Rimskome Carstvu. No Tacita treba čitati *poput* književnoga djela, odgovara Škreb, ali ne i *kao* književno djelo „jer povijesni spis nije književno djelo.“ (Škreb 1976: 20).

Škreb govori da svrha s kojom čitamo književni tekst neće mijenjati narav književnoga teksta i on zbog toga neće prestati biti književni. Književni tekst treba imati obilježja književne vrste kako bismo ga mogli smatrati književnom vrstom, odnosno, književnim

djelom. Drugi argument u obrani književnoga jezika njegova je uklopljenost u strukturu književnoga djela, koja pak opet mora podlijeći zakonitostima i pravilima književne vrste u koju je uklopljena. Taj stav argumentirao je Škreb u poglavlju *Strukture književnih djela*.

9.5. Strukture vrste

Zdenko Škreb u članku *Strukture književnih djela* naznačuje važnost razumijevanja struktura književnih djela i upotrebe jednoznačnih termina da bi se književno djelo moglo sustavno identificirati kao književno i prikazati kao jedinstveni sustav. Strukture vrste nazivaju se makrostrukture i taj pojam zahvaća vrstu kao jedinstvo većeg niza rečenica tipičnih značajki, npr. vrsta pripovijetke, novele, romana itd. a isto tako i veće strukture u koje se te vrste mogu smjestiti povijesno, vremenski i s tipičnim književno-stilskim značajkama, npr. struktura romantizma, realizma itd. U navedenom poglavlju Škreb ponovno apostrofira strukturu vrste kao identifikator književnoga djela s obzirom na važnost njezinih strukturnih odrednica u samom imenovanju i prepoznavanju djela kao književnoga. Književno djelo treba biti sastojano od strukturnih elemenata određene književne vrste po kojoj ono i jest književno djelo, uz funkcionalnu nadmoć estetske funkcije: „U književnoj vrsti estetička funkcija postaje dominantna; tako je to formulirao Mukařovsky. Zbog toga normalan čovjek – da se vratimo na kraj drugoga poglavlja – udžbenik kemije i lingvistička rasprava ne može čitati kao književno djelo, jer udžbenik kemije i lingvistička rasprava po svojim strukturnim oznakama – i kompozicijskim i stilskim – nisu književne vrste.“ (Škreb 1976: 40). Škreb izrijekom govori da pripadnost književnoj vrsti neki književni tekst određuje kao književni, te da se upravo po tom obilježju književni tekstovi razlikuju od neknjiževnih: „Književni tekst bitno se razlikuje od neknjiževnoga tim što je svako književno djelo primjerak određene vrste; u tom se sastoji najveća razlika između jedne i druge vrste tekstova.“ (Škreb 1976: 41).

9.6. Pjesnički jezik

Izrazito je važna distinkcija koju Škreb pravi između termina pjesnički jezik i jezika književnoga djela jer zastupa mišljenje da se pjesnički jezik može javiti u svakom obliku javnih govora. U poglavlju *Mikrostrukture* Škreb objašnjava kako se uporabom jezičnih mikrostrukture gradi pjesnički jezik. Mikrostrukture su nastale na temelju izražajnih mogućnosti svakodnevnoga jezika i one znače intenziviranje tih mogućnosti do najvišeg stupnja izražajnosti. Iako je intencija govornika u svakodnevnom govoru također da pošalje što jasniju i smisleniju poruku, u takvoj situaciji u razumijevanju poruke pomažu kontekst i vrednote govorenoga jezika, pa se poruka može razumjeti u cijelosti iako joj je možda koji dio nejasan za razumijevanje. Također, cilj takve poruke, komunikacija, ima određenu individualnu svrhu. Naprotiv, književno djelo nema takvu individualnu i praktičnu svrhu. Kada se shvati kao znak, ono od pošiljatelja do primatelja šalje određenu poruku i u tome zadatku želi biti što uspješnija, stoga sve elemente jezika aktivira kao nositelje značenja poruke „da do te mjere pojača značenje individualnoga djela određene književne vrste kako bi ono kod primaoca mobiliziralo sve receptivne psihičke snage, od intelektualnih do voljnih.“ (Škreb 1976: 56). Izražajno intenziviranje u pjesničkome jeziku dovodi do *semantizacije*. Semantizacija pjesničkoga jezika aktivira fonološki, morfološki i sintaktički jezični sloj kako bi otvorila nove izvore značenja. Semantizirani dijelovi pjesničkoga jezika u službi su ostvarivanja značenja umjetničke cjeline djela. Takvo razumijevanje pjesničkoga jezika inaugurirao je poljski fenomenolog R. Ingarden pojmom *višeslojnosti* u svome djelu *Književna umjetnina*. U sličnom značenju ruski formalisti su operirali pojmom *razine*, a Roman Jakobson je u svojoj analizi književno djelo rašlanjivao na njegove dijelove kao *ekvivalentnosti*. Upravo se semantizacijom ostvaruje osnovna karakteristika pjesničkoga jezika, njegova *muzikalnost*, napominje Škreb. Ona se ostvaruje ponavljanjem istog kompleksa fonema, vokala ili konsonanata, ili njihovim kontrastiranjem. Semantizacija fonoloških elemenata jezika stvara dojam muzikalnosti i tvori nova značenja. Muzikalnost se velikim dijelom zasniva na ponavljanju, koje je ključno u provođenju semantizacije fonološkoga sloja jezika. Ponavljanje igra ulogu i u ostalim mikrostrukturama: „U pjesničkom djelu ono je na svim stupnjevima na kojima se javlja podređeno umjetničkom cilju cjeline: ono u isti mah i semantizira i veže u veće cjeline.“ (Škreb 1976: 57). Naposljetku, semantizacija je u uskoj vezi i s muzikalnošću: „Koliko i sama muzikalnost služi semantizaciji, pokazuje rječito činjenica da fonemi tek u onom slučaju mogu postati

izražajnama i nosiocima svojevrsnoga smisla ako je taj smisao u skladu s pojmovnim značenjem riječi odnosno rečenice koje tvore ti fonemi.“ (Škreb 1976: 57). Posebna je veza fonološkoga sloja teksta i značenja riječi. Ta se veza ostvaruje simboličkim intenziviranjem određenih fonema ili konsonantskih skupina, pa pojedini fonemi i riječi dobivaju novo, često i simboličko značenje bez da se unaprijed može odrediti kako će se oni semantizirati u stihovima određene pjesme. Riječi koje tvore semantičko jedinstvo teksta su stupovi nositelji umjetničkoga značaja određenoga djela. Tu važnu ulogu igra, kao što je i rečeno, ponavljanje istih riječi, istih rečenica ili njezinih dijelova, ponavljanje dijelova riječi, prefiksa, sufiksa itd. Osim na leksičkome planu, ponavljanje se očituje i na sintaktičkoj razini, gdje se sadržaj prve i druge surečenice (stiha) može vidjeti kao suglasan ili kontraran, pa tako govorimo o paralelizmu ili antitezi.

Kada je riječ o tropima, najvažnija mikrostruktura je metafora, osobita oznaka pjesničkoga jezika. Metafora ima za cilj stvoriti nov jezik, imenovati stvari i pojave drugačijim imenom i jezikom od svakodnevnoga jezika. Osnovno je svojstvo metafore osjećajnost, afektivnost kojom se čitatelj usmjerava na pojedini segment, dio pjesme, tj. prema sadržajnoj biti. Književno djelo za čitatelja stvara cjelovit model svijeta, a veliki potencijal jezik ostvaruje u sredstvu metafore kao jedne od najvažnijih mikrostrukture pjesničkoga jezika.

10. Književno djelo kao znak

Radoslav Katičić tekstom *Književna umjetnina kao znak* odgovara na Škrebovu kritiku o određenju književnoga jezika htijući dodatno pojasniti svoja teorijska razmatranja, naglasivši kako se sa Škrebom slaže gotovo u svim iskazima njegove argumentacije, ali da te argumente ne vidi kao kritičke jer su rezultat nesuglasnosti pozicija iz kojih pristupaju tom problemu. Ponavlja da on književnome jeziku pristupa isključivo iz jezičnoga gledišta i odriče mogućnost da se književna narav književnoga teksta odredi njegovim svojstvima jezičnoga znaka: „Ta struktura /književno djelo/ nije sama struktura jezične postave, jer bi tada i književna narav i književna vrijednost bila određena jezičnim znakovima, a to je, čini se, neprihvatljivo, nego je struktura književnoga djela izgrađena od suodnosa što se uspostavljaju između strukture sadržaja jezične postave i izvanjezičnih struktura prisutnih u životnom iskustvu čitatelja ili slušatelja.“ (Katičić 1992: 248). Na Škrebov argument književnoga djela kao znaka, Katičić odgovara kako se, unatoč tomu što je naglasio i razjasnio na koji aspekt znaka misli, krivo shvatilo da on želi osporiti književno djelo kao društveni znak. Napominje da s takvim gledištem nije htio pobiti ili umanjiti status književnoga djela i književnoga jezika, stoga se čudi što Škreb nije prepoznao izričito slaganje u priznavanju književnoga djela kao društvenoga znaka. Nije iz toga aspekta izvodio zaključke o književnome jeziku, ponavlja se Katičić, nego upravo iz jezičnoga gdje je jezičnu postavu književnoga teksta razmatrao kao književnu strukturu, da bi na kraju takvo mišljenje odbacio: „Ja se naime slažem da je književno djelo društveni znak, ali ne mislim, i baš o tome sam pisao u spomenuta dva članka u ovom časopisu, da je književno djelo, kao znak svoje vrste, *jezični znak* i ne mislim da je ono kao književni znak prepoznatljivo po *jezičnim* svojstvima postave u kojoj se oblikuje.“ (Katičić 1984: 251). Ne slaže se s ovako postavljenom kritikom i naglašava da odbija moguće krivo razumijevanje svojih zaključaka da se određeno djelo prima kao književno isključivo zahvaljujući dobroj volji čitatelja koji ostvaruje u svom iskustvu njegov sadržaj, a da time društvena i povijesna komponenta utvrđivanja i potvrđivanja književne naravi djela bivaju zanemarene ili od sekundarne važnosti. Čitatelji ne zaključuju samo na temelju jezika je li neko djelo književno ili nije, nego ga i druge komponente usmjeravaju na taj zaključak, no to ne znači da na temelju jezične postave može rasuditi čita li književni tekst ili ne, tj. „jezični znakovi u postavi ne upućuju čitatelja ili

slušatelja nužno na jedno ili na drugo od toga dvoga, da književno ili neknjiževno čitanje nekoga teksta ne proizlazi iz razumijevanja njegovih jezičnih znakova“ (Katičić 1992: 251).

Prvi argument, činjenicu stiha kao posebnosti u književnom jeziku kojom Škreb ističe njegovu posebnost Katičić ne spominje u svojoj raspravi o književnim i neknjiževnim tekstovima stoga što ju je, kako kaže, objasnio u dijelu razlaganja o stilemima kao jedinicama dodatne jezične obavijesti. Međutim, on stih ne smatra signalom književne naravi, nego samo stilistički važnom formom: „Stih prema tome, u koliko je jezična pojava i jezični znak, jasno upozorava na neke stilske intencije autorove, ali sam po sebi, kao ni drugi stilemi, ne određuje književnu narav teksta.“ (Katičić 1992: 252). Ustrajan je Katičić u tvrdnji da se po formi stiha ne može neki tekst pripisati književnosti jer on može govoriti i o neknjiževnim temama, a to će se raspoznati opet sudeći prema načinu ostvarivanja sadržaja toga teksta, bilo u zbiljskoj životnoj situaciji ili cjelokupnom životnom iskustvu. Upravo je tu naglašena uloga čitatelja kao važna čimbenika u rasuđivanju i prosuđivanju tekstova. Pripadnost književnoga djela određenoj književnoj vrsti za Škreba je važno identifikatorsko obilježje književnosti pa samim time i književnoga jezika. No to je obilježje izvanjezično, kaže Katičić, ono pripada objektivnom obilježju književnoga djela kao društveno određena znaka. Za potvrdu svoje teze Katičić daje junački ep kao književnu vrstu te navodi primjer *Eneide* i njezinih posebnosti koje nju identificiraju kao junački ep, ali te posebnosti ne nalazimo u jezičnom materijalu epa: „Međutim, u postavi latinskog jezika koju čitamo kao Eneidu nema ni jednog jezičnog znaka koji bi ju jezično određivao kao junački ep. Nije to ni „herojski stih“; daktilski heksametar, u kojemu je ispjevana, jer su se tim stihom od davnine stilematski obilježavali i drukčiji tekstovi, razna rodoslovlja, katalozi, natpisi, proročanstva, a i sam je Vergilije na istom tom stihu ispjevao poučni spjev o poljodjelstvu Georgika.“ (Katičić 1992: 253). Eneida se ne prepoznaje kao junački ep po jezičnome materijalu, nego njezino prepoznavanje počinje tek kad „se njezin sadržaj stane ostvarivati u totalitetu životnog iskustva i kad se elementi njegove strukture stanu stavljati u suodnose s elementima izvanjezičnih struktura, pa među njima i s elementima izvanjezične strukture junačkoga epa, kako je predstavljen u svojim arhetipovima, za književno obzorje naše kulture, u Ilijadi i Odiseji.“ (Katičić 1992: 253).

Kako je vidljivo, početne pozicije razmišljanja dvojice autora nisu usklađene, odnosno, prilaze problemu iz drugačijega kuta, tako da jedan daje odgovor na jedno, a drugi odgovor na drugo pitanje. Primjetna je difuzna situacija pomiješanosti termina. Dok jedan govori o obilježjima književnoga djela kao društvenoga znaka, drugi govori o obilježjima

znaka kao jezičnoga znaka, no obojica žele odrediti status književnoga jezika. A lingvističko gledište koje Katičić zastupa u tom određenju u nekoj mjeri suhoparno, ili kako on kaže, „tvrdo filološkom uhu“ upravo zbog potrebne razine apstrakcije na kojoj se u teorijskom razmišljanju bit književne umjetnine (ne) želi sakupiti i kondenzirati u mjestu jezičnoga znaka. Sprega izraza i sadržaja kao dvojstva jezičnoga znaka čija je veza značenje ne može po Katičiću vršiti ikakvu drugu funkciju osim njegove osnovne, a to je komuniciranje poruke i omogućavanje sporazumijevanja. Elementi jezične postave koji su književne naravi nisu inherentni i samopripadajući jezičnome znaku, već su njegov dodatan dio. Tako je i sa stihom kao izrazito karakterističnim stilemom, tako je i s junačkim epom kao izrazito utvrđenom izvanjezičnom strukturom junačkoga epa po kojoj se ta vrsta utvrđuje i ponovno potvrđuje i prepoznaje u svakom novom čitanju. Proširenje estetičke funkcije jezika na književnost u prozi koju Škreb navodi kao karakteristiku književnoga teksta Katičić prihvaća ali smješta i dalje u područje stilematike, s obzirom na rasprostranjenost estetske funkcije i u neknjiževni jezik (Katičić 1992: 254). Katičić se ne slaže s tim kako je Škreb formulirao problem ostvarivanja sadržaja kao problem istinitosti i neistinitosti: „Veza književnosti s istinom posredovana je jedino totalitetom, totalitetom djela i totalitetom životnog iskustva. [...] „No i sadržaj koji nije fikcija može biti ostvarenje potpune i prave književne umjetnosti ako za njegovu smislenost i odjek u punini životnoga iskustva nije uopće važno to što nije fikcija.“ (Katičić 1992: 254). Katičić uzvraća odgovor i na pitanje Tacitovih *Anala* koji se prema Škrebu mogu čitati poput umjetničkog djela imajući na umu da je to povijesni spis. Naime, Katičić je uvjeren da se sadržaj toga djela itekako može ostvariti u iskustvu čitatelja i da on po tome jest umjetnički vrijedno djelo, pa i velika književnost. U takvu čitanju on se neće čitati *poput nego kao* književno djelo. Tu on ponovno upozorava na dvojnu narav toga djela koje se može ostvariti kao književno i kao povijesno.

11. Razumijevanje rasprave

Rasprava o odnosu jezika i književnosti u Katičićevim je tekstovima vrlo odmjerena i gotovo joj se ne može osporiti nijedan zaključak koji je donesen. S druge pak strane, Škreb u svome kritičkome odgovoru također ostavlja dojam čvrste pozicije književnoga jezika, ali jezika pjesništva tj. pjesničkoga jezika. U takvu ozračju tek je u *Književnoj umjetnini kao znaku* Katičić upozorio na mjesta neshvaćanja koje su mogla izazvati nesporazume. Međutim, argument pjesničkog jezika nije prihvatio jer kaže da je postava u pjesničkome jeziku identična postavi jezika proze, a intenzifikaciju emocija kao estetičku funkciju i kao dodatnu obavijest pripisuje vidi i u jeziku sporazumijevanja. Upravo se tu možda i krije problem nesporazuma, u različitom shvaćanju stilistike i njezine zadaće. Naime, stilistika kao jezična disciplina proučava jezik općenito, a unutar njega i književni jezik. Definiranim pojmovima i kategorijama stilskih sredstava i stilskih postupaka ona analizira svakodnevni jezik jednako kao i književni jezik. Međutim, učenje o pjesničkome jeziku kroz obrazovni proces impliciralo je posebnost i jedinstvenost pjesničkoga stila i tu se odmah krenulo na učenje o mikrostrukturama i makrostrukturama stila. Ali te iste strukture dio su svakodnevnog jezika jednako kao i književnoga. Razumljiva je kvalitativna ili kvantitativna razlika u upotrebi struktura stila između književnih i neknjiževnih teksta, no dobro je poznata činjenica da se sa savršenim poznavanjem i vještom uporabom figura i stilskih postupaka dolazi do dobrog umijeća pisanja, no ono ga samo ne čini umjetnički vrijednim. Može se postaviti sljedeće pitanje: uolikoj mjeri *umjetnost* jedinstva jezika i smisla u književnomu tekstu treba zahvaliti stilističkoj umješnosti, a koliko individualnome faktoru stvaraoca koji nadilazi „prostor“ stila jer ga rabi samo kao sredstvo u transponiranju arhitekture svijeta koji imaginira?

12. Zaključak

Pitanje odnosa jezika i književnosti jedna je od središnjih tema znanosti o književnosti. Jezični materijal u kojem se književni tekstovi ostvaruju zahtijeva detaljnu lingvističku i književnoteorijsku analizu. Navedena su dva pristupa najrelevantnija u bavljenju književnim tekstom. Na liniji njihova dodira stoji stilistika koja svojim istraživanjima pojašnjava jezik i njegova obilježja kao književna jezika, ali s ciljem da se odgonetavanjem tih posebnosti omogući jasniji uvid u sam predmet književnoga djela, a to je literarnost kao umjetnost riječi. Bilo da se radi o umjetničkoj prozi ili pjesničkome jeziku, jezik uvijek biva osnovnim sredstvom komuniciranja poruke književnoga djela i imaginiranja svijeta. Može se govoriti o različitom intenziviranju snaga i mogućnosti jezika u pojedinim tekstovima, gdje uz izgrađeni sustav struktura književnih djela pjesnički jezik ima znakovito i specifično obilježje u odnosu na jezik izvan književnosti. Govoreći iz jezične perspektive, jezična je postava gotovo jednaka u jeziku književnih i neknjiževnih tekstova, ali nije uvijek i u svim slučajevim identična jer pjesnički jezik često gradi vlastiti, nov jezik, atipičan strukturama govornoga jezika koji se uči. Za ovu je raspravu relevantan zaključak s kojim se slažu obojica filologa, a to je da je književno djelo društveni i povijesni znak i da se jezikom književnoga djela donose svjetove koji sami jesu pravi predmet književnosti.

13. Sažetak

Diplomski rad „Odnos književnoga i neknjiževnoga jezika u raspravi između Radoslava Katičića i Zdenka Škreb“ nastoji odgovoriti na pitanje o autonomiji književnoga jezika naspram neknjiževnoga jezika. Termin „književni jezik“ podrazumijeva jezik umjetnosti riječi, pjesničkoga i proznoga stvaralaštva, a termin „neknjiževni jezik“ se odnosi na jezik koji nalazimo izvan književnosti, u svakodnevnom jeziku ili u jeziku neknjiževnih tekstova. Isto tako, književni jezik razmatra se kao sredstvo identifikacije književnih tekstova, a neknjiževni jezik kao medij neknjiževnih tekstova. Radoslav Katičić ne priznaje status književnoga jezika, ali samo s jezičnoga aspekta, jer ga književno djelo s društvenoga i povijesnoga itekako afirmira. Zdenko Škreb se ne slaže s Katičićem u definiranju statusa „književnoga“ književnomu jeziku, te iznosi argumentaciju o vlastitosti i autonomiji književnoga jezika koja se najviše očituje u pjesničkom jeziku. To gledište Škreb opravdava s društvenoga, povijesnoga, ali i s jezičnoga gledišta. S ovim se potonjim Katičić ne slaže jer književno djelo vidi kao društveni i povijesni znak, ali ne i kao jezični znak, s obzirom da smatra da nikakva jezična obilježja književnoga jezika nisu inherentna jezičnome znaku kojim se ostvaruje jezična postava književnoga teksta. Razliku između književnih i neknjiževnih tekstova Katičić vidi u ostvarivanju sadržaja u stvarnome kontekstu za neknjiževne i u cjelokupnom iskustvu čitatelja za književne tekstove. Škreb se s time ne slaže i apostrofira fikcionalnost i nefikcionalnost kao granicu između književnih i neknjiževnih tekstova, uz napomenu da je fikcionalnost indiferentna prema načelu istinitosti koje spominje Škreb.

Ključne riječi: Radoslav Katičić, Zdenko Škreb, jezik, jezična postava, književni jezik, pjesnički jezik, književni tekst, stilistika, strukture vrste, fikcionalnost

14. Literatura

Primarna literatura

1. Katičić, Radoslav. 1971. *Jezikoslovni ogledi*. Školska knjiga. Zagreb.
2. Katičić, Radoslav. 1992. *Novi jezikoslovni ogledi*. 2. dopunjeno izdanje. Školska knjiga. Zagreb.
3. Pranjić, Krunoslav. 1998. *Znanost o književnosti. Uvod u književnost: Teorija i metodologija*. Ur. Zdenko Škreb i Ante Stamać. Peto, poboljšano izdanje. Zagreb: Globus: 193-196.
4. Škreb, Zdenko 1998. *Znanost o književnosti. Uvod u književnost: Teorija i metodologija*. Ur. Zdenko Škreb i Ante Stamać. Peto, poboljšano izdanje. Zagreb: Globus: 17-35.
5. Škreb, Zdenko. 1976. *Studij književnosti*. Školska knjiga. Zagreb.

Sekundarna literatura:

1. Mijatović, Aleksandar. 2016. *Povratak izvora: kroatistika i preobrazbe književne teorije*. Croatica. XL (2016) 60. Zagreb
2. Solar, Milivoj. 2006. *Rječnik književnoga nazivlja*. Golden marketing - Tehnička knjiga. Zagreb.
3. Solar, Milivoj. 1994. *Teorija književnosti*. Školska knjiga. Zagreb.
4. Škreb, Zdenko. 1981. *Književnost i povijesni svijet*. Školska knjiga. Zagreb.
5. Udier, Sanda, Lucija. 2011. *Jezik književnosti u modernome hrvatskome jezikoslovlju i književnoj znanosti*. Kolo 5-6. Matica hrvatska. Zagreb
6. Žmegač, Viktor. 1982. *Književnost i zbilja*. Školska knjiga.

Tercijarna literatura:

1. Šonje, Jure. 2000. *Rječnik hrvatskog jezika*. LZMK i Školska knjiga. Zagreb.
2. Badurina, Lada; Marković, Ivan; Mićanović, Krešimir. 2007. *Hrvatski pravopis*. Matica hrvatska.
3. Klaić, Bratoljub. 1984. *Rječnik stranih riječi*. Matica hrvatska. Zagreb.